

УДК 94:378-057.85«192»XX ст.

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.66-2.25>**Л. П. Снігур**кандидат економічних наук,
викладач циклової комісії гуманітарних дисциплін
Ірпінського державного коледжу економіки та права

МІСЦЕ ТА РОЛЬ РОБІТНИЧИХ ФАКУЛЬТЕТІВ У ПІДГОТОВЦІ КАДРІВ РАДЯНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УКРАЇНІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено процесу формування та відкриття мережі робітничих факультетів в Українській Соціалістичній Радянській Республіці в 1920-і роки ХХ століття, яка створювалася на основі радянської концепції системи освіти та передбачала реформування навчальних закладів, що означало ліквідацію або реорганізацію існуючих організаційних структур і створення нових типів навчальних закладів. Визначено етапи формування та розвитку мережі робітничих факультетів при вищих навчальних закладах. Виявлено, що цей процес був доволі складним, через важку економічну кризу і фінансові труднощі в країні, попри це йшов неухильний процес розгалуження та розвитку мережі робітфаків, який розпочався в 1920-х роках і тривав до 1930-х років ХХ століття.

Розвиток людського суспільства доводить, що робітничому класу об'єктивно належить величезна роль у всіх без винятку сферах життя суспільства, в тому числі й освітній, і від його стану, суспільного статусу та функціональних можливостей істотно залежить прогрес цього суспільства. Тому досить важливим є аспект висвітлення робітничої тематики у процесі становлення «тернистого шляху» демократизації освіти.

Важливе місце в державно-партійній політиці тих часів щодо розвитку освіти займали такі методи керівництва нею, як заслуховування звітів про діяльність наукових та навчальних закладів, обговорення питань про їх роль і місце як центрів пропаганди марксизму та організації боротьби проти ворожої ідеології. Це висвітлено в таких документальних джерелах, як постанови ЦК щодо питань освіти, декретах і постановах щодо проблем розвитку науки і культури, рішеннях Народного Комісаріату освіти. Вони дають змогу проаналізувати важливі риси та принципи державного керівництва розвитком народної освіти, методи та форми його законодавчого регулювання.

У результаті дослідження підкреслено, що політика пролетаризації освіти, яка деякою мірою несла позитивні результати, відкривши доступ у вузи широким масам трудящих, у той же час значно знизила якісний рівень підготовки спеціалістів, оскільки державно-партійна політика скеровувала всі сили на пришвидшення темпів побудови «світлого майбутнього». Доведено, що наприкінці 20-х років робітничо-селянське походження та членство в комуністичній партії стали вирішальними умовами при зарахуванні на навчання до вищих учбових закладів. У процесі дослідження виявлено, що політика пролетарської культури досягла своєї мети і в короткий термін була створена нова радянська інтелігенція.

Ключові слова: робітфаки, мережа, освіта, вищі навчальні заклади, УСРР.

Постановка проблеми. Певні етапи на шляху розвитку нашої держави завжди привертали до себе увагу дослідників. Подібною до сучасних за гостротою суперечностей була ситуація в галузі освіти, зокрема, у 20-х роках ХХ століття. Цей період був особливо інтенсивним щодо нових пошуків створення та поширення мережі таких шкіл, які дадуть змогу суспільству подолати неписьменність, тобто створити заклади освіти, в яких буде закладено систему підготовки кваліфікованих кадрів, запровадження нових навчальних програм і планів. Саме тому освітні процеси, які відбувалися в той час, потребують глибоких аналітичних оцінок.

Важливо визначити, що 20-ті роки ХХ століття для України вважаються «золотим віком» щодо розвитку радянської освіти, оскільки в подальші роки розпочалось знищення національної освіти,

відбувалася уніфікація, стандартизація та політизація навчального процесу. Освітні заклади ставали ідеологічними центрами втілення в життя рішень Комуністичної партії. Нове суспільство зароджувалось і розвивалось на основі світоглядного бачення, що формувалось під впливом постійної ідеологічної та пропагандистської роботи як партії, так і держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових публікацій, присвячених дослідженню значення робітничих факультетів загалом, можна виокремити праці зарубіжних і вітчизняних науковців, таких як М. Зимянін [3], М. Катунцев [5], В. Липинський [8], Л. Шепель [11] та ін. Саме вони зробили вагомий внесок у розширення знань стосовно розвитку мережі, процесу створення, структури освіти робітфаків у зазначений період.

Висвітленню проблеми ролі робітфаків щодо підготовки кадрів радянської інтелігенції в Україні в 20-х роках ХХ століття присвячено праці І. Верби, О. Вербового, Т. Горбаня [4, с. 304].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування місця та ролі робітничих факультетів у підготовці кадрів радянської інтелігенції в Україні в 20-х роках ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила перед народами новоствореної країни великі перспективи соціально-економічного та культурного розвитку, поклала початок братній співдружності соціалістичних націй і народностей в єдиній сім'ї рівноправних радянських республік. За майже сім десятиліть існування СРСР Україна пройшла шлях, що дорівнює століттям. Побудовано розвинуте соціалістичне суспільство, в якому створені могутні продуктивні сили, передова наука та культура, постійно зростає добробут народу, склалися дедалі сприятливіші умови для всебічного розвитку особистості.

Створення СРСР стало живим втіленням ідей В.І. Леніна, ленінських принципів національної політики. Засновник радянської держави В.І. Ленін неодноразово вказував, що культурне будівництво є складовою частиною будівництва соціалізму в країні. Він вважав підйом культурного рівня народів СРСР однією з необхідних умов успіху в її соціалістичному перетворенні.

У ленінському плані будівництва соціалізму чільне місце займала проблема формування нової радянської інтелігенції. Її рішення було одним із найважливіших умов побудови соціалістичного суспільства. Робітничий клас, який встановив свою диктатуру, міг здійснювати корінні соціалістичні перетворення тільки за допомогою численної армії фахівців народного господарства.

В.І. Ленін глибоко і всебічно обґрунтував шляхи та принципи формування соціалістичної інтелігенції. Одним із перших кроків у вирішенні цієї складної проблеми він вважав розширення можливостей навчання трудового класу у вищих навчальних закладах.

Комуністична партія та радянський уряд із перших днів радянської влади почали здійснення політики щодо демократизації вищої школи також було відкрито доступ до вищої освіти для робітничо-селянської молоді. Але широкі можливості вищої школи народним масам і надання їм права на отримання вищої освіти не усували перепон на шляху робітників і селян до вузів, тому що існувала відсутність знань для вивчення курсу вищої школи. Саме це викликало нагальну потребу відкрити спеціальні навчальні заклади для підготовки робітників і селян у вищій школі, так званих робітничі факультети [7, с. 301].

Робітничі факультети (робітфаки) – навчальні заклади для підготовки до навчання в вузах робіт-

ників і селян, які з'явилися у СРСР у 1920-х роках ХХ століття та відіграли провідну роль у забезпеченні першочергового права робітників і найбіднішого селянства на здобуття вищої освіти.

На робітфаках навчались робітники і селяни з 16 років, як на денній формі навчання, так і на вечірній. У 1921 році було введено трихрічний термін навчання, а з 1928 року – чотирирічний на денній формі робітфаку.

У 1924 році з'явилися перші обов'язкові навчальні програми для робітфаків. Восени 1921 року відбувся перший організований набір на робітфаки в загальнореспубліканському масштабі: 75% місць було надано профспілкам, 25% – партійним організаціям. Наступна зміна розкладки йшла шляхом збільшення частки бідного селянства та наймитів. Місця, що залишилися після розкладки займали особи, які відповідали принципам класового відбору, насамперед, робітники, селяни та їхні діти [9, с. 24].

Випускники робітфаків зараховувалися до вузів першочергово. Лише в 1932 році робітфаківці стали здавати вступні іспити нарівні з випускниками середніх шкіл і технікумів.

У 1924–1925 навчальному році колишні робітфаківці становили понад 40% від загальної чисельності студентів вузів. Велике значення, особливо в промислових районах, надавалося вечірнім робітфакам.

Протягом 20-х років ХХ століття робітничі факультети були, по суті, короткостроковими загальноосвітніми школами, які готували вступників для будь-яких вузів. Із другої половини 20-х років у рамках реформування вищої освіти вони були реорганізовані за принципом спеціалізації та цільового призначення. Відділення робочих факультетів перетворилися на самостійні індустріально-технічні, сільськогосподарські, економічні та ін. Робочі факультети прикріплювалися до відповідних вузів і наркоматів. Заохочувалася організація робітфаку (особливо вечірнього) при великих промислових підприємствах, радгоспах і колгоспах. На робітфаки зараховували як робітників, так і колгоспників [11, с. 56].

Вузівська реформа сприяла значному збільшенню кількості робітничих факультетів. Їх бурхливе зростання не підкріплене відповідною матеріально-технічною базою та викладацькими кадрами, призвело до зниження якості навчання. У 1932–1933 роках вжито низку заходів щодо впорядкування їх мережі, зміцнення матеріальної бази та вдосконалення навчального процесу.

Масштаби міжгалузевої підготовки кадрів визначалися потребою країни. Ліквідація неписьменності та створення власних інженерно-технічних кадрів, підготовка працівників освіти і керівників народного господарства становили одне з головних завдань Радянської України протягом двох перших десяти-

літь. Зі зміною потреб народного господарства змінювалося й міжгалузеві співвідношення кадрів і вся структура радянської інтелігенції.

У 20-ті роки ХХ століття на Україні настав період розвитку радянської науки та освіти. Заклади освіти перетворювались на ідеологічні центри втілення в життя рішень Комуністичної партії [6, с. 602].

Саме робітничому класу належить головна роль у всіх галузях життя суспільства, в тому числі й освітній.

Слід зазначити, що в процесі збору матеріалів нам довелося зіткнутися з деякими труднощами. В архівних фондах вузів і робітфаків, на сторінках періодичної преси мало документів саме про культурно-освітню роботу слухачів робітфаків, які поширювали знання серед населення. Деякі архівні матеріали часто суперечливі, особливо дані про кількість випускників робітфаків. Збережено дуже мало архівних документів про роботу партійних і комсомольських організацій робітфаків щодо ідеологічного виховання слухачів, також дуже мало матеріалів, у яких висвітлюється навчально-виховна робота робітфаків. Але, як відомо, саме учні робітфаків брали активну участь в організації навчального процесу, політико-виховній та культурно-освітній роботі, що допомагало їм глибше усвідомити політику партії, зрозуміти своє місце в будівництві соціалістичного суспільства. Це стало важливим засобом ідеологічного, ідейно-політичного, морального, інтернаціонального, військово-патріотичного виховання робітфаківської молоді, підвищувало її відповідальність і свідомість за долю новоствореної соціалістичної Батьківщини.

Вливаючись в ряди студентства вузів, випускники робітфаків були головною опорою партії та громадських організацій вузів у проведенні всієї навчально-виховної роботи, мали вирішальний вплив на формування кращих рис радянського студентства.

Створення та успішна діяльність робітфаків у радянській Україні, як і в СРСР загалом, із підготовки робітничо-селянської молоді для навчання у вищих навчальних закладах ще раз підтверджував висновок марксизму-ленінізму, що тільки соціалізм ставить на службу широким народним масам досягнення культури та освіти [8, с. 156].

Важливе місце в державно-партійній політиці тих часів щодо розвитку освіти займали такі методи керівництва нею, як заслуховування звітів про діяльність наукових та навчальних закладів, обговорення питань про їх роль і місце як центрів пропаганди марксизму та організації боротьби проти ворожої ідеології та буржуазної історіографії. Це можна прослідкувати, зробивши огляд таких вагомих документальних джерел, як постанови ЦК і його відділів із питань освіти, декрети та постанови з проблем розвитку науки і культури,

які приймали вищі органи радянської держави в той час, а також рішення Народного Комісаріату освіти. Вони дають змогу проаналізувати найбільш важливі риси та принципи державного керівництва розвитком народної освіти, методи та форми його законодавчого регулювання [5, с. 78].

За умов підозрілого ставлення до інтелігенції з дореволюційним стажем більшовицький режим міг розраховувати лише на особливі форми та методи підготовки великої кількості спеціалістів із «низів». На думку Л.Ф. Шепеля, «якщо раніше формування інтелігенції відбувалося з представників різних соціальних верств шляхом відбору найталановитіших і найздібніших, то тепер цей процес набув вузького класового підходу» [11, с. 82].

Идучи шляхом здійснення програми Комуністичної партії, освіта, на думку правлячої верхівки, мала бути не тільки провідною ланкою принципів комунізму взагалі, але й провідником ідейного, організаційного, виховного впливу пролетаріату на непролетарські та напівпролетарські верстви трудящих мас із метою виховання покоління, здатного остаточно встановлювати комунізм. Культура та освіта, українізація, грамотність розглядалися радянською владою як підґрунтя ідеології та засіб підвищення ефективності комуністичної пропаганди, а тому набували в 1920-ті роки вкрай політизованих форм [1, с. 44].

Розглядаючи питання походження та функціонування інженерно-технічної інтелігенції на підприємствах, С.П. Гнітько, зокрема, висвітлює дуже низький загальноосвітній рівень підготовки так званих «висуванців» із низів [2, с. 102]. Саме тому підвищення ефективності політики пролетаризації перебувало в прямій залежності від організації навчання висуванців. Більшовицька система освіти своєю метою ставила забезпечення виробництва ідеологічно витриманими, кваліфікованими робітниками [3, с. 12]. Але, на нашу думку, цей процес не дав бажаних результатів, оскільки часто був не якісним у плані підготовленості вступників.

Політика пролетаризації освіти, яка деякою мірою несла позитивні результати, відкривши доступ щодо вступу у вузи широким масам трудячого населення, в той же час значно знизився якісний рівень підготовки спеціалістів, оскільки державно-партійна політика скеровувала всі сили на пришвидшення темпів розбудови так званого «світлого майбутнього». Вже наприкінці 20-х років робітничо-селянське походження та членство в рядах комуністичної партії стали вирішальними умовами у процесі зарахування на навчання до вищих навчальних закладів. Нині політика пролетарської культури досягла своєї головної мети, а саме в короткочасний термін було створено новий суспільний клас радянської інтелігенції й одночасно ліквідовано будь-яке інакомислення.

Вища освіта стала плацдармом для широко-масштабних експериментів. Було закрито доступ до вищих навчальних закладів дітям дворян, великих підприємців, землевласників, священників, інших осіб, які належали до «ворогів» радянської влади. Підготовка нової, радянської інтелігенції, спеціалістів із середовища робітничого класу і трудового селянства на початку 20-х рр. ХХ ст. була одним із важливих завдань для тодішньої влади, тому що економіка та промисловість перебували в катастрофічному стані, країну одночасно паралізували три кризи: хлібна (продовольча), вугільна (паливна) та транспортна (залізнична). Щоб подолати в короткий термін кризові явища, було розроблено плани і програми відбудови та розвитку промисловості. Значною перешкодою на шляху здійснення цього завдання стало те, що трудящі не мали знань, необхідних для навчання у вищих учбових закладах, які готували кваліфікованих спеціалістів. Реалізація цих планів була неможлива без підготовки робітників і селян до вступу у вузи, за прикладом РРФСР, у 1920–1921 роках у радянській Україні створена мережа робітничих факультетів при інститутах. Питання про створення робітфаків розглядалося у листопаді 1920 р. на III-й сесії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету [4, с. 94].

Також органами управління освітою було підготовано постанови, які визначали характер організації та діяльності цих навчальних закладів. Зокрема, у постанові наради з питань народної освіти (грудень 1920 р. – січень 1921 р.) визначалося основне завдання робітничих факультетів – підготовка робітників і селян щодо вступу у вищу школу. Наркомат освіти УСРР отримав завдання зміцнити діючі робітфаки та створити й відкрити нові. Ідеологічну роботу на робітничих факультетах мали забезпечувати органи влади та профспілки [10, с. 58]. Розбудова мережі робітфаків розпочиналася із профільних навчальних закладів, таких як індустріально-технічний, аграрний, народної освіти, медичний. Вступали до робітничих факультетів без іспитів або за полегшеною програмою. Термін навчання становив 2–3 навчальних роки. Робітфаки були денні й вечірні. На денних навчались за направленням робітники та демобілізовані червоноармійці. На вечірніх робітфаках навчались без відриву від виробництва.

Відкриття перших робітничих факультетів найактивніше відбувалося у Харкові, бо на той період він був столицею України, Києві та Одесі. У цих містах були сконцентровані промислові підприємства з численними кадрами робітничого класу, з яких потрібно було сформувати когорту нових радянських спеціалістів, а також у вузах цих міст працювали кваліфіковані викладацькі кадри, без яких не можна було налагодити діяльність робітфаків [4, с. 206].

Початковий період формування мережі робітфаків впродовж 20-х рр. ХХ століття, можна

окреслити 1920–1925 роками. Мережа створювалася на базі вузів, переважно у великих культурних і промислових центрах радянської України, з першим набором слухачів із робітників і селян. За п'ять років їх мережа значно розширилась.

На другому етапі 1925–1929 рр. кількість робітничих факультетів перебувала в стані стабілізації, але до кінця десятиліття збільшувалися та розвивалися, а діючі факультети з року в рік нарощували набір студентів. Значне розширення мережі робітфаків наприкінці 1920-х роках відбулося за таких причин: зазначені факультети допомагали більшовицькій партії створювати власну нову радянську інтелігенцію як засіб класової боротьби, що формувалась під впливом постійної ідеологічної роботи комуністичної партії, для втілення в життя її рішень, факультети тимчасово заповнювали розрив між середньою та вищою школою, по суті, вони перетворилися на головне джерело комплектування навчальних закладів вищої та середньої спеціальної освіти того часу.

Висновки і пропозиції. На нашу думку, наведені вище результати досліджень дають змогу сформулювати наступні узагальнення, визначальним елементом яких є те, що в 20-ті роки ХХ століття масштаби багатогалузевої підготовки кадрів визначалися потребою країни. Ліквідація неписьменності та створення власних інженерно-технічних кадрів, підготовка працівників освіти, керівників народного господарства тощо становили одну з головних завдань радянської держави протягом двох перших десятиліть. Зі зміною потреб народного господарства змінювалося як міжгалузеве співвідношення кадрів, так і вся структура радянської інтелігенції.

Підвищення ролі молоді у всіх галузях життя було однією з найбільш характерних рис періоду розвинутого соціалізму, що вимагало більш глибокої та різнобічної роботи Комуністичної партії щодо керівництва громадськими організаціями учнівської молоді, посилення впливу та підвищення ролі партії у вирішенні питань комуністичного виховання підростаючого покоління.

У боротьбі за здійснення культурної революції, в успішному вирішенні проблеми формування кадрів робітничо-селянської інтелігенції партійними і радянськими організаціями новоствореної країни, в тому числі і Української РСР, накопичений багатий і повчальний досвід, узагальнення якого має важливе політичне, теоретичне і практичне значення.

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо визначення поняття «робітничі факультети» – це навчальні заклади, створені для підготовки до навчання у вузах робітників і селян, що відкривалися в СРСР у 1920-х роках ХХ століття та відігравали провідну роль у забезпеченні першочергового права робітників і найбіднішого селянства на здобуття вищої освіти.

Список використаної літератури:

1. Атрощенко В.І., Теркан В.Л. Перший робфак на Україні. *Нариси з історії природознавства і техніки*. 1970. Вип.12. С. 99–101.
2. Гнітько С.П. Інженерно-технічна інтелігенція Донбасу в 1920 –на початку 1930-х років : дис. ... к.і.н. Київ, 1996. 295 с.
3. Зимянин М.В. Высшая школа на новом этапе. *Коммунист*. 1980. № 3. С. 15–27.
4. Історія Київського університету : монографія / І.В. Верба, О.В. Вербовий, Т.Ю. Горбань. та ін.; кер. авт. кол. В.Ф. Колесник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр Київський університет, 2014. 895 с.
5. Катунцев Н.М. Опыт СССР по подготовке интеллигенции из рабочих и крестьян. Москва : Мысль, 1977. 340 с.
6. Культурне будівництво в Українській РСР: Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959. *Збірник документів*: У 2-х т. Т. 1. 1917 – червень 1941. Київ : Держполітвидав, 1959. 882 с.
7. Ленин В.И. Задачи союзов молодежи. *Полн. собр. соч.* Т. 41. С. 298–318
8. Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки. Донец. держ. техн. ун-т. Донецьк : РВА ДонДТУ, 2000. 248 с.
9. Липинський В.В. Становлення мережі та структури педагогічної освіти в УСРР у 1920-і рр. / В.В. Липинський, Н.О. Аксакова. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 3. С. 23–30.
10. Робфак Одесского ИНО. *Студент революції*. 1924. № 12. С. 70.
11. Шепель Л.Ф. Роль робітничих факультетів УСРР в підготовці спеціалістів (20-ті рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України». Київ, 1995. 184 с.

Snihyr L. Place and role of the faculty of employees in the training of staff of the soviet intelligence in Ukraine in the 20-ies of the twentieth century

The article is devoted to the process of forming and opening a network of working faculties in the Ukrainian Socialist Soviet Republic in the 1920s, which was created on the basis of the soviet concept of the education system, and envisaged the reform of educational institutions, which meant the elimination or reorganization of existing organizational structures and the creation of new types of educational structures. The stages of formation and development of the network of working faculties at higher educational establishments are determined. It was found that this process was quite difficult, due to the severe economic crisis and financial difficulties in the country, but there was a steady process of branching and development of the network of work factories, which began in the 1920s and lasted until the 1930s.

The development of human society proves that the working class objectively plays a huge role in all areas of society, including education, without exception, and its progress, social status and functionality largely depend on it. Therefore, an important aspect is the coverage of working topics in the process of becoming a "thorny path" to the democratization of education.

An important role in the state-party policy of those times in the development of education was occupied with such methods of leadership, such as listening to reports on the activities of scientific and educational institutions, discussing their role and place, as centers of propaganda for marxism and the organization of the fight against hostile ideology. This is covered in such documentary sources as the Central Committee's decisions on education, decrees and regulations on problems of development of science and culture, decisions of the People's Commissariat of Education. They provide an opportunity to analyze the important features and principles of public leadership in the development of public education, methods and forms of its legislative regulation.

As a result of the research, it was emphasized that the policy of proletarianization of education, which to some extent had positive results, by opening access to higher masses of workers to universities, at the same time significantly reduced the qualitative level of training of specialists, since the state-party policy directed all forces to accelerate the pace of construction. "bright future". It has been proved that in the late 1920s, the peasant-origin and membership of the Communist Party became the decisive conditions for enrollment in higher education. The study revealed that the policy of proletarian culture had reached its goal and a new Soviet intelligentsia was created in the short term.

Key words: robotics, network, education, higher educational establishments, USSR.